

Chimaerotheca farsensis (n.sp) گونه جدیدی از

محفظه تخمی ماهی های شیمر

نوشته: هوشنگ دشتبان*

Chimaerotheca farsensis (n.sp) New Species of Chimaera Egg Capsule

By: H. Dashtban*

چکیده

در این مقاله، سنگواره محفظه تخمی جدیدی از ماهیهای شیمر به نام *Chimaerotheca farsensis* (n.sp.) معرفی گردیده که مشخصات آن به شرح زیر می باشد:

شکل کلی آن پروانه مانند بوده و شامل سه بخش است. محفظه اصلی در مرکز، باله های کناری و دم. این نخستین گزارش از ماهیهای تریاس در ایران است.

کلید واژه ها: شیمر، محفظه تخم، محفظه اصلی، باله، دم، کوه سورمه، سازند کنگان.

Abstract

In this paper, a new "smallest" Chimaeroid egg capsule, *Chimaerotheca farsensis* n.sp. and its characteristics are described. This butterfly-like egg capsule of chimaeroid fishes consists of three parts: embryo case in central portion, Membrane and Tail. This is the first report of Triassic fishes from Iran.

Key words : Chimaera , Egg capsule , Embryo case , Web , Tail Kuh-e-Surmeh , Kangan Fm.

مقدمه

محیط دریایی کم ژرفا تا لاگون را برای آن پیشنهاد می کند (صفاری، ۱۳۷۴). همراه با نمونه فوق و در امتداد لایه های اطراف آن، سنگواره دیگری مشاهده نشد.

ماهیهای شیمر با شکل عجیب خود، از زمان تریاس به صورت سنگواره گزارش شده اند و محیط زیست کنونی آنها گسترش وسیعی داشته اما بیشتر به نواحی گرمسیری محدود می شود. اندازه نمونه های کنونی آنها بین ۶۰ تا ۲۰۰ سانتی متر است و تولید مثل آنها از طریق محفظه های تخمی (شکل ۳) کامل می گردد. هر محفظه تخم شامل یک محفظه اصلی (Embryo case) مخروطی شکل حاوی تخم بارور شده، دو باله کناری (Membrane یا Web) پروانه مانند دارای خطوط تزئین (Rugae یا Costae) است که وظیفه اصلی آن حفظ حالت افقی برای

در طول بازدید زمین شناسی از تاقدیس کوه سورمه در استان فارس (شکل ۱) در سال ۱۳۶۹، سنگواره کوچکی از کربناته های نازک لایه سازند کنگان به دست آمد (عکس ۱).

سنگ شناسی سازند کنگان که رخنمون بسیار جالبی در این تاقدیس دارد، به طور خلاصه شامل سنگ آهک رس دار در شروع، با سنگواره فراوان *Claraia* و رخساره کربناتی با لایه بندی ستبر تا نازک لایه (شکل ۲)، که سنگواره مورد نظر از آهک های نازک لایه قسمت میانی بدست آمده است.

سن سازند کنگان بر اساس مطالعات دیرینه شناسی معادل تریاس پیشین، اشکوب اسکیتین (Scythian) در نظر گرفته شده است (مطیعی، ۱۳۷۲). وجود سنگواره های دریایی و بررسی های رسوب شناسی در این سازند،

قوسی ملایم به حاشیه خارجی باله‌های کناری ختم می‌شود. بجز تعداد کمی از خطوط در باله کناری چپ که در شروع یا بخش میانی یا انتها دو شاخه می‌شود، بقیه خطوط ساده هستند.

ضخامت، فاصله و تراکم این خطوط در هر دو باله تقریباً یکسان است بخشی از دم (Tail) که حذف شده، نشان دهنده حالت مستقیم و عدم وجود تزیین روی آن است. عرض دم حدود یک میلی‌متر و طول قابل مشاهده آن حدود ۳ میلی‌متر است. تعدادی سنگواره از تریاس پسین آمریکای شمالی توسط Bock (1949) گزارش و با نام *Chimaerotherca oakesi* (شکل ۳) معرفی شده که بیشترین شباهت را با سنگواره یافت شده در ایران دارد. هر چند که *n.sp.* *Ch.farsensis* از نظر کلی شباهت زیادی با *Ch.oakesi* دارد اما در بررسیهای دقیق‌تر، اختلافات عمده بین آنها آشکار می‌شود.

باله‌های کناری *Ch.oakesi* در سطح شکمی دارای ۲۵ تا ۲۸ خط تزیین است که در بخش میانی صاف و در نیمه بالایی تحدب به سمت جلو و نیمه پایینی به سمت عقب انحنا دارند. این خطوط از محفظه اصلی تا لبه خارجی باله کناری امتداد داشته و در برخورد به حاشیه شکل کنگره داری را ایجاد می‌کنند. محفظه اصلی دارای عرض تقریباً یکنواخت با اثر مشخص امتداد خط تزیین باله‌های کناری است. در گونه *Ch.farsensis* *n.sp.* باله‌های جانبی عرض تقریباً یکسانی داشته و خطوط تزیین آن ضخیم‌تر بوده و تعداد آنها در حدود ۵۰-۴۸ است که همه آنها به سمت جلو تحدب دارند. در *Ch.farsensis n.sp.* عرض محفظه اصلی در جلو سه برابر عرض قسمت عقبی بوده و سطح آن فاقد هر گونه خط تزیین است.

حجم محفظه اصلی نیز نسبت به کل نمونه بسیار بیشتر از *Ch.oakesi* است. دم در *Ch.oakesi* کم عرض‌تر و درازتر از نمونه فارس است. با توجه به اینکه نمی‌دانیم *Ch.farsensis n.sp.* در کدام مرحله از رشد قرار داشته، طول آن یک چهارم طول *Ch.oakesi* است. از نظر زمانی نیز *Ch.oakesi* متعلق به زمان تریاس پسین و نمونه ایران از لایه‌هایی به سن تریاس پیشین به دست آمده است. اگر طبق نظر Dean (1906) طول یک ماهی بالغ حاصل از محفظه تخم، حدود چهار برابر طول محفظه تخم باشد، طول ماهی بالغ *Ch.farsensis n.sp.* حدود ۴/۵-۵ سانتی‌متر خواهد بود که بدون شک این محفظه و ماهی بالغ حاصل از آن در نوع خود کوچک‌ترین به شمار می‌رود. با پیدا شدن محفظه تخم از رسوبات دونین آفریقای جنوبی (Chaloner et. al., 1980) محدوده زمانی وسیع‌تری برای این گروه به دست می‌آید و از سوی دیگر، انتساب *Ch.oakesi* بدون ارائه دلیل و شواهد معتبر و با شک و تردید به گروه‌های دیگر پذیرفتنی نیست (Chaloner et. al., 1980).

محفظه است و همچنین یک دم که در انتهای باله‌ها و محفظه تخم قرار داشته و حفظ تعادل را به عهده دارد. زمانی که تخم بارور شد، در محفظه اصلی به حد معینی از رشد می‌رسد و با شکافتن جداره محفظه، از آن خارج شده و زندگی جدیدی را شروع می‌کند، لذا این احتمال وجود دارد که این سنگواره و سنگواره‌های مشابه محفظه‌های رها شده باشند، مشابه وضعیت پوست اندازی که در تریلوبیته‌ها انجام می‌شد. سنگواره نادر این محفظه‌ها، از تریاس تا الیگوسن به تعداد بسیار کم از نقاط مختلف جهان، بخصوص آمریکای شمالی به دست آمده و با نام *Chimaera* توصیف شده‌اند. این کلمه از دو اسم *Chimaera*، به معنی متعلق به ماهیهای شیمر (*Chimaera*) و *Theca* به معنی محفظه یا کیسه برای نخستین بار توسط Brown (1946) استفاده گردید.

Class : CHONDRICHTHYES Huxley, 1880
Subclass : SUBTERBRANCHIALIA Zangerl, 1979
Superorder : HOLOCEPHALI Bonaparte, 1832
Order : CHIMAERIFORMES Obruchev, 1953
Family : ?
Genus : CHIMAEROTHECA Brown, 1946
Ch. farsensis
n.sp.

تنها یک نمونه از لایه‌های آهک ورقه‌ای بخش میانی سازندکنگان در تاکدیس کوه سورمه به دست آمده که سطح شکمی آن حفظ شده است. سنگواره توسط کلسیت جایگزین شده و جزئیات آن به خوبی قابل بررسی است. طرح کلی آن پروانه مانند بوده و دارای طولی حدود ۱۱ میلی‌متر و عرض ۱۰ میلی‌متر در عریض‌ترین قسمت است.

بررسی نمونه در سه بخش محفظه اصلی، باله‌ها و دم صورت می‌گیرد. محفظه اصلی (Embryo Case) در بخش میانی قرار دارد. عرض آن در قسمت جلو حدود ۳/۵ میلی‌متر و در قسمت عقب حدود ۱ میلی‌متر است و طول آن حداکثر به ۵ میلی‌متر می‌رسد. لذا شکل مخروطی یا دوکی کاملی دارد که در لبه جلویی بسیار پهن‌تر از قسمت عقب است. لبه جلویی آزاد بوده و قوس کاملی دارد در حالی که لبه عقبی بسیار باریک بوده و به دم منتهی می‌گردد. این قسمت فاقد خطوط تزیین است و به نظر نمی‌رسد دارای تزییناتی بوده باشد، زیرا حاشیه‌ها صاف بوده و فاقد نشانه‌ای از تزیین هستند. باله‌های کناری (web یا Lateral Membrane) با عرض حدود ۳ میلی‌متر و طول حداکثر ۱۰ میلی‌متر به طور قرینه و هم اندازه در دو طرف محفظه اصلی قرار گرفته‌اند.

سطح باله‌ها مزین به ۴۸ تا ۵۰ خط محدب (*Rugae* یا *Costae*) هستند که طول آنها به ۳ تا ۴ میلی‌متر می‌رسد و از لبه محفظه اصلی شروع و با

نتیجه گیری

- ۱- حضور ماهیهای شیمرا در زمان تریاس پیشین در ایران.
- ۲- به دست آمدن محفظه تخم ماهیهای شیمرا Ch.farsensis n.sp از ایران برای نخستین بار.
- ۳- حضور مهره داران در زمان تریاس پیشین در دریای گرم و کم ژرفایی که ناحیه زاگرس (فارس) را می پوشانده است.

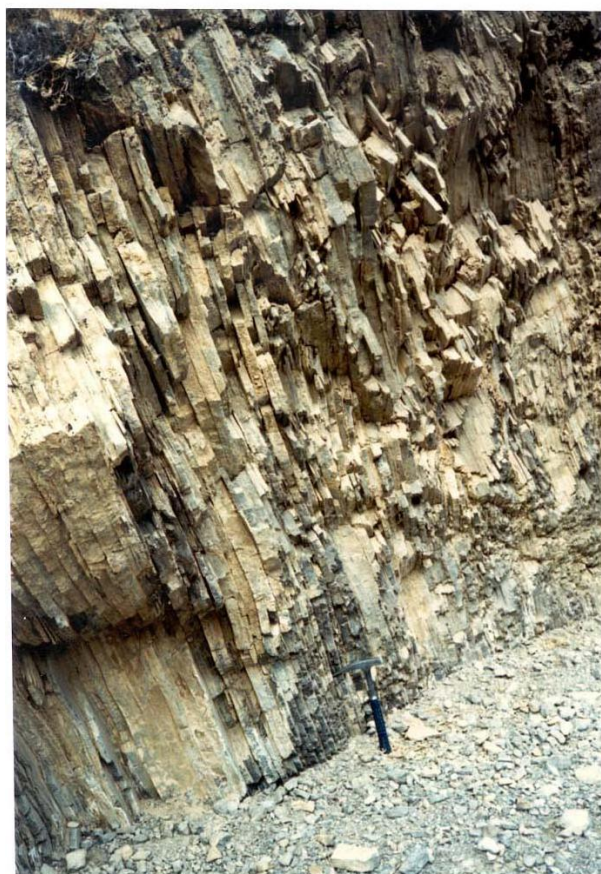
سپاسگزاری

از مدیریت اکتشاف جهت فراهم نمودن امکانات مورد نیاز عملیات صحرایی و از دکتر باغبانی برای اطلاعات ارزشمند در طول عملیات صحرایی قدر دانی می شود.

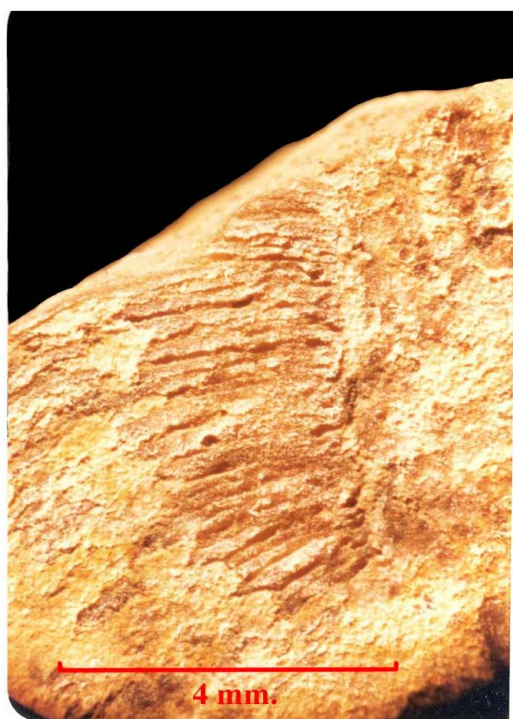
عکس ۲- Chimaerotheca farsensis n.sp. ;

کوه سورمه، سازند کنگان، تریاس پیشین

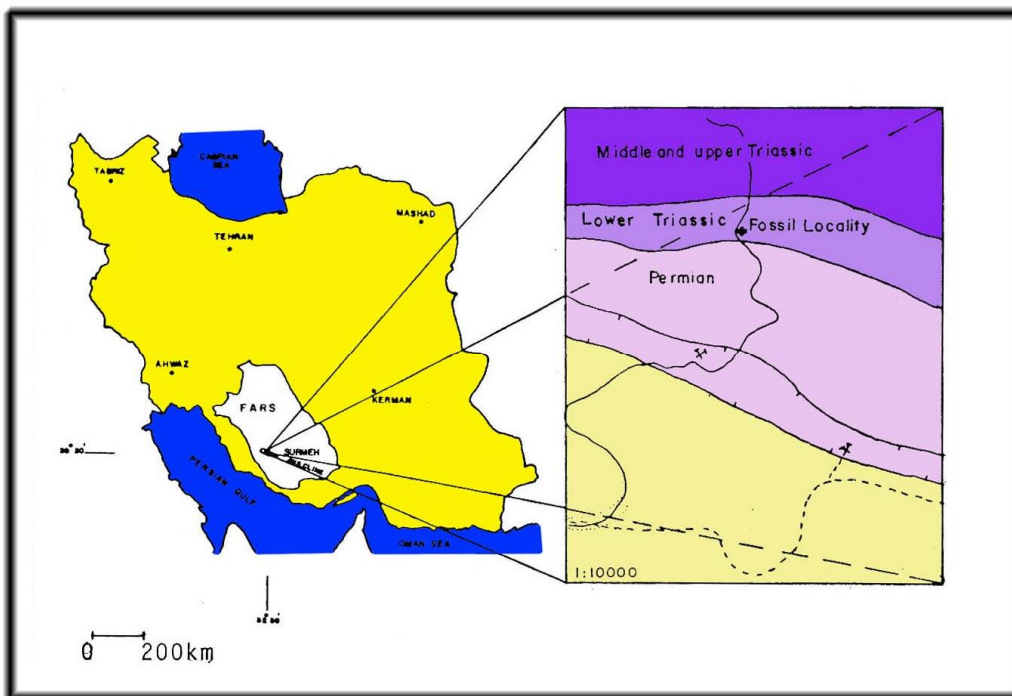
عکس ۱- کوه سورمه، سازند کنگان، سنگ آهکهای نازک لایه

حاوی سنگواره Chimaerotheca farsensis n.sp.

عکس ۳- باله سمت چپ Chimaerotheca farsensis n.sp. ;

تریاس پیشین، سازند کنگان، کوه سورمه

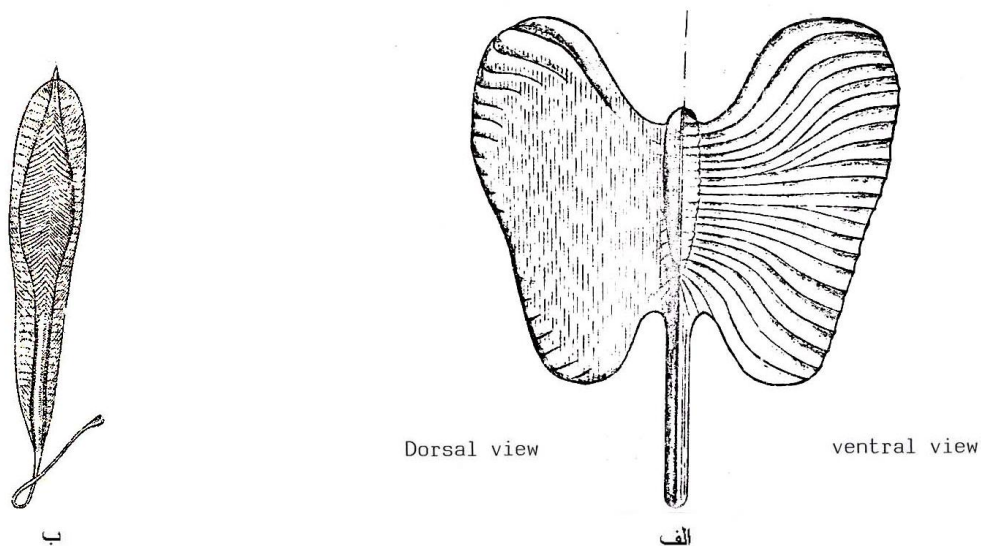

شکل ۱- نقشه محل یافت شدن سنگواره، کوه سورمه، ناحیه فارس

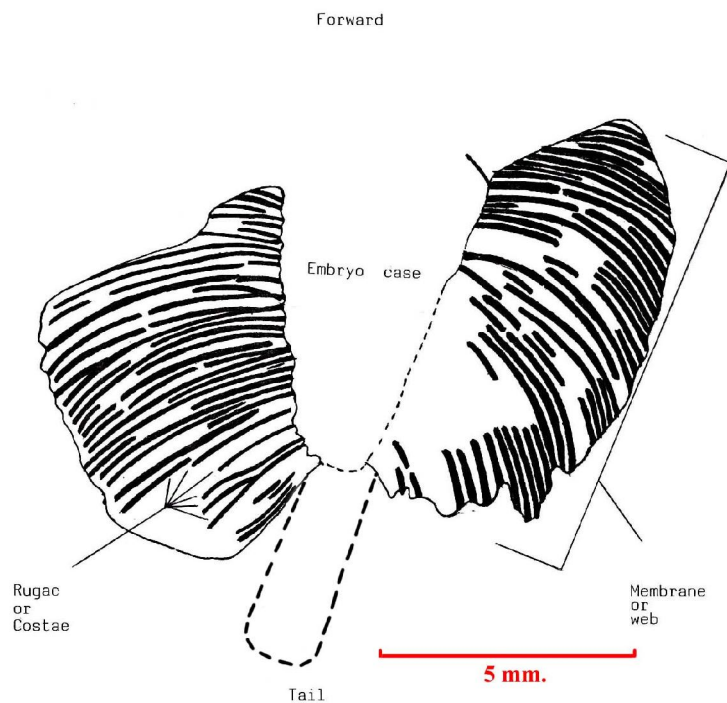
SYSTEM	GROUP	FORMATION	LITHOLOGY	THICKNESS
TRIASSIC	D	K A N G A N	Dol, yelish crm, dcm - lm bdd, xln	108 m.
			Lst, yel, intbd w cm bdd Lst, yel - lt brn, dcm - cm bdd, dol, FeNod. vermicular. Lst, dk grey, dcm - lmbdd, verm, Fe nod Lst, lt brn, lm bdd, dol, lithoclast Lst, yel - lt brn, dcm bdd, ool, por Lst, yel, lt brn, dcm bdd, ool, por	
PERMIAN	D	D A L A N	Sh gn, 2m, intbd of sh Lst, lt brn, arg, Lam. Sh, gn Lst, lt brn, yel, Lam, papary, argil anhd wh Sh. gn, red, soft zone Claraia Lst, lt brn, dcm, bdd, Fe Nod Lst, lt brn - grey cm bdd, Lam, argil, abd claraia Lst, lt brn, dk grey, dcm, bdd, dense, h/fe stain, micfa Lst, lt brn, lm bdd, chlnod, foss, abd <u>Gastropod</u> Lst, dk grey, dcm bdd, spilitary Lst, dk grey - brn, lm bdd, chl Lens Lst, dk grey, dcm - lm bdd, dol, chl	

شکل ۲- ستون سنگ شناسی سازند کنگان، تریاس پیشین، کوه سورمه (صفاری، ۱۳۷۴)

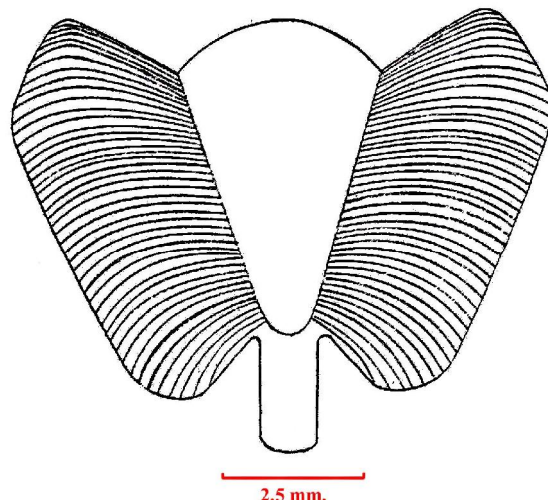
* لایه‌های حاوی سنگواره *Chimaerotheca farsensis* n.sp.

شکل ۳- الف- Ch. Oakesi (Bock, 1946) ; سطح شکمی و پشتی
 ب- محفظه تخمی ماهیهای شیمرا، عهد حاضر، سطح شکمی (Grasse, 1958)

شکل ۴- قسمت‌های مختلف *Chimaerotheca farsensis* n.sp.، سطح شکمی؛ کوه سورمه، تریاس پیشین

شکل ۵- شکل بازسازی شده Chimaerotheca farsensis n.sp.، سطح شکمی؛ کوه سورمه، تریاس پیشین

کتابنگاری

- مطیعی، ه.، ۱۳۷۲- زمین شناسی ایران، چینه شناسی زاگرس، ۵۳۶ صفحه .
صفاری، ب.، ۱۳۷۴ - میکروفاسیس و محیطهای رسوبی سازند های کنگان و دشتک در جنوب غربی ایران، کوه دنا، کوه سورمه، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شمال تهران، ۱۳۰ صفحه .
شرکت ملی نفت ایران، ۱۹۷۶ - نقشه ساختمانی کوه سورمه، مقیاس ۱/۱۰۰۰۰۰، شماره نقشه ۳۲۱۷۰.

References

- Bock, W., 1949 - Triassic Chimaeroid egg capsules from the Connecticut valley, *journal of Paleontology*, V.23, N.5, P. 515-517
Brown, R.w., 1946 - Fossil egg capsules of chimaeroid fishes, *journal of Paleontology*, V.20, N.3, p.261-266
Chaloner, w. G.8 Forey, P.1.8 Gardiner, B.G.8 Hill, A. J.8 Young, V.T., 1980- Devonian Fish and Plants from Bokkereld series of south Africa, *Annals of the south African Museum*, V.81, P. 140 .
Grasse, p.p., 1958 - *Traite de Zoologie*, Tome XIII, Fas. II, P.1638-1641
Janvier, P., 1996 - *Early Vertebrates*, Oxford University press, P.393.
Obruchev, D.v., 1964 - *Fundamentals of palaeontology*, V.XI .
Stahl, B.J., 1999- *CHONDRICHHYES III (Holocephali, Bradyodonti)*. V.4 of schultze, H.P., (ed) *Handbook of Paleichthyology*, f.pfeil verlag, Munich, 164 PP.
Warren, P.S., 1948 - Chimaeroid fossil egg capsules from Alberta., *Journal of paleontology*, V.22, N.5, p.630-631

* شرکت ملی نفت ایران، مدیریت اکتشاف، مرکزی هشتم

* N.I.O.C. Exploration, 8th Central Bld.